

HAGYOMÁNY

Hódmezővásárhely agyagművessége

A Dél-Alföld – és egyben az egész magyar nyelvterület – egyik legjelentősebb agyagművesközpontja Hódmezővásárhely volt, ahol tálasmesterek dolgoztak.

Az Alföldön sehol nem volt tűzálló föld, így annak hiányában korsósok és tásasok tevékenykedtek az agyagművesközpontokban. A vásárhelyi föld márgás agyag volt, sok volt benne a szennyeződés, elsősorban a mész, de tálasedénynek kitűnően megfelelt.

Az Alföld főzőedény-szükségletét leginkább a gömöri fazekasfalvak elégítették ki, praktikus cserekereskedelmet folytatva az alföldi központokkal.

Az elmúlt évszázad során sok értékes tanulmány látott napvilágot, melyeknek köszönhetően számos fontos, népi agyagművességünkre vonatkozó kérdés tártul fel.

Ilyenek Kiss Lajos, Vásárhely jeles néprajzkutatójának tanulmányai is, melyekben a XX. század első negyedének gyűjtéseit dolgozta fel. Legnagyobb népi elbeszélőnk elsősorban szülővárosa, Hódmezővásárhely népéletének a tudósa volt. Ennek az alföldi városnak örökítette meg mindennapjait utolérhetetlen pontossággal és tárgyilagos szeretettel. Kiss Lajos nyolcvévi fáradhatatlan gyűjtőmunkával alapozta meg a Tornyai János Múzeum kimagaslóan gazdag gyűjteményét. Nagy hozzáértéssel és rendszerességgel kutatott, számos évszámos és feliratos edényt mentett meg. A vásárhelyi cserépedények között feltűnően nagy számban fordulnak elő ilyenek, aminek oka, hogy az itt élő tásasok körében meglehetősen sok volt az írástudó.

Vásárhelyen 1788-ban még csak 8 mester dolgozott, 1848-ban pedig már 169 volt a céhbeliék száma. Az 1860-as években a céhen kívüliekkel együtt ez 400–450 fő is lehetett. Mivel a tásasok nem egyedül dolgoztak, hanem családtagjaik, inasok, legények, segítők bevonásával, valószínű, hogy ebbe a nagy számba ők is beletartoznak. 1880-ban 240 fő a céhtagok száma, ezután ez a szám már csökkent, de 1912-ben még mindig 119 mester dolgozott a városban.

Az évszámos edények szaporodásával lehetőség adódott arra, hogy a vásárhelyi kerámia fejlődéstörténetét – Kiss Lajos nyomdokain haladva – Kresz Mária is feldolgozza. Két dolgozata is árulkodik erről. Az egyik a Néprajzi Múzeumban fellelhető vásárhelyi évszámos edényeket rendszerezi (264 db), a másik pedig a vásárhelyi múzeum évszámos edényeit dolgozza fel (276 db). A két tanulmány kiegészíti egymást, együtt nyújtja a téma teljesebb áttekintését. A zárójelben jelzett darabszám természetesen több, mert ebben nincsenek benne a magángyűjtők és a más múzeumokban lévő vásárhelyi formák adatai. A gyűjtött edények számát illetően Hódmezővásárhely országosan első.

Kresz Mária az *Évszámos vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban* című tanulmányában több szempontból is rendszerezi a gyűjtött anyagot. Csoportosítja formakincs szerint, elemzi az időrendi stílusváltozásokat, és jellemzi a mestereket.

Időrendi sorrendben az első vásárhelyi darab egy 1798-ból való *csalikancsó*, amely a Néprajzi Múzeum tulajdona. A Tornyai János Múzeum legkorábbi cseréptárgya is ez a forma, Kiss Lajos szerint helyi nevén *sokescsú kancsó*. 1801-ben készült és „*Hodi Mihály Uramé ez a kancsó*”. Tréfás felirata a „*csaliságára*” utal: „*igyon belőle, aki tud*”.

A csalikancsó a mesterek egyik legmunkaigényesebb és legtöbb ötletet követelő edénytípusa. Hogy ki mennyire csalafinta, attól függ, hogy hány hamis csecs kerül az edényre. A bonyolítás kedvéért több lyukas cseccsel is (legtöbbször hárommal) ellátták, hogy azt is ki kelljen találni, hogy melyiket kell azért befogni, hogy egy másikon ki lehessen szívni a korsó tartalmát.

Az évszámos tárgyak nagy része *butella*, vagy ahogyan – szintén Kiss Lajostól tudjuk – itt nevezték: *butélia*, *butyella*, *pálínkásbutyella*. Ez a forma Vásárhelyen alakult ki, innen terjedt azután más agyagművesközpontokba. A legkorábbi példány 1818-ból való, és ezzel elindul a zöld mázas butellák sora. Szűk és kerek szájú edényfélése. Formáját úgy alakították ki, hogy zsebre lehessen tenni. Vásárhelyen a hasáb alakú szögletes butella volt a kedvelt. Többnyire rendelésre készült, felirattal, évszámmal, név-

vel ellátva. A feliratok általában tréfás szövegek, Kresz Mária idéz is ezekből tanulmányában. Íme néhány:

„Zsarkó Katalin írta ezt – ígyuk mög a szőlő levit, dicsérjük az Jézus nevit.” Egyedülálló, hogy egy íróa sszony nevét örökíti meg.

Egy 1875-ös butellán ez olvasható: „oh beteges asszonyok én vagyok az orvosok én adok orvosságot szivbéli vidámságot vivát”.

Az 1844-es butella feliratán olvasható átok még 1890-ben is fenyegeti a butellatolvajokat: „kivánom hogy jusson nagy uraságra a koldusok között fő kapitányságra pestig és budájig tajiga tólásra”.

Kedveltek voltak a rövid kis versikék is, mint pl. ez:

„Zöld butella az én nevem,
Ha pálinka van bennem,
De ha pálinka nincs bennem,
Darab sár a nevem.”

Elterjedt darab volt a *könyvbutella* is, amely szintén rendelésre készült – férfiak csúfolására.

Korai edényforma a *kulacs*. Egy részük zöld mázas, karcolt, más részük sárga mázas, írókázott díszítéssel készült. Ezeket is férfiaknak szánták, személyes tulajdon volt. A kulacsok között a *perekulacs* ritkább, de vannak három, hat, sőt, tíz hordócskából összeállított *hordókulacsok* is.

A borosedények közül kiemelkedik még a *mihók* vagy *orros*. Ezeken belül is különösen jelentősek a nagyméretű *céhkancsók*, melyeknek felirata és díszítménye árulja el, hogy melyik céh számára készültek.

Szintén Kresz Mária tanulmányából idézem a következő szöveget, amely a takács céh nagyméretű borosmihókján található:

„Az Betsületes Takács Cé számára Készült ez a Mihók – A Melj Betsületes Mester Ember Szereti a Társaságot Ezen Edényből való ivása vájon fris egészségire kívánom éljenn – Készült Hmvásárhelyenn 1853dik Esztendőbenn”.

Vagy egy másik: „Én a ki 38 ölről a földből kiveődtem Ime most egy magyar timár Bort töltöget Belőlem Ezer nyolczszáz Hatvan egybe épen akkor irtanak Hogy engem ij boros edény formára meg gyurtnak Lőkös János im a neve aki így készíté szépen A magyarok szent Istene őtet sokáig Éltesse atyafiak jó Barátok Hogyha majd belőlem isztok a magyar szent szabadsáért poharakat koczinsátok Éljen a magyar szabadság Éljen a magyar Vitéz aki a magyar hazáér Élni meg halni kész Éljen a haza”.

Különleges jelentősége van az 1824-ből származó *miskakancsónak*. Ez volt az országban a legelső, Vásárhelyen pedig nem találtak másikat.

A miskakancsó emberfejű, huszárcsákós boroskancsó. Díszítése nagy gonddal történik. A fejen megmintázzák a füleket, az orrot, szemet, szemöldököt, a kackiás bajuszt. Azután felöltöztetik, gombosor, paszomány és a hason felfelé tekergőző kígyó kerül rá. A vásárhelyi darab egyszínű zöld mázas, a fülén tekergőző kígyóval.

Hogy miért éppen Miska a „névadó”, nem tudni, bizonyos vidékeken *jancsikancsónak* is becézik. A kígyómotívum pedig azért kerülhetett rá, mert a kígyó a hiedelem szerint örökléttel bír, és így kívánnak a kancsó tulajdonosának hosszú életet. Ismert olyan változata is, mely szerint a kígyó a gyógyszerészet és az orvoslás szimbóluma is, a bor bizonyos mennyiségben egészséges az emberi szervezetre, tehát „kis mértékben gyógyszer, nagy mértékben orvosság”.

A múzeumi anyagban nagy számban fordulnak elő *butykoskorsók*, *butykosok*. Ezek korsó formájú pálinkás- és borosedények, amelyeket Vásárhelyen sohasem tévesztettek össze a vizeskorsóval – írja Kresz Mária.

A korongozásuk erősen hasonlít egymásra, a nagyméretű darabokat két részből állítják össze, külön készül a hasa, illetve a válla a nyakkal együtt. A butykosok nyakába nem kerül szűrő vagy rostély, soha nem lyukas a fülük és nincsen cseccsük. Nincs bennük csörgő (agyaggombóc), amely a vizeskorsók esetében az edény belsejének tisztítását szolgálja. A vizeskorsók többnyire mázatlanok, míg a butykosok sárga mázas, írókázott díszítésűek.

A népi írásbeliség bizonyítékai a *tintatartók* vagy *kalamárisok*. Vásárhelyen a szívforma volt az uralkodó.

Nagy számban maradtak *lisztes bödönök*, *gyertyamártók*, *kanták*.

Hődmezővásárhelyen három városrészben dolgoztak agyagművesek. Ezek: *Újváros*, *Tabán* és *Csúcs*.

Az ezekben a városrészekben dolgozó mesterek legtöbbet tálakból, tányérokól készítették. Az újvárosi mesterek nagy számban gyártottak még kantákat, korsókat, butykosokat, szilkéket, így ragadt rájuk a *fontállósok, kantások, szilkések* elnevezés. Tárgyaik színezésében a sárga, barna, zöld máz uralkodott. Ebben a városrészben készültek a híres zöld mázas butellák is. A kantákon a máz csak díszítésül szolgált, úgynevezett mázvirágokkal díszítettek, ami azt jelentette, hogy a zöld és sárga mázat mázfoltokban váltakozva tették az edényre. Ezenkívül díszítményeikben kedvelték még a vörös és fekete színeket. Mintáikat írókázták. Újvárosi volt az egyik leghíresebb fazekasmester, Maksa Mihály is. Tökéletességre törekedett, írástudó lévén sok feliratos edény maradt meg tőle, így egyike volt a legnagyobb mestereknek.

A Tabánban dolgozó mesterek elnevezése *tarkatálasok, tarkások, sárgaedényesek* volt. Az elnevezést a sokféle szín használata adta. Ezek a zöld, fekete, sötétkék, vörös. Az edényeik alapszíne sárga, fehérrel, pirossal, feketével, zölddel csikoltak. Motívumaik nagy része növényi elem, de nem ritka a különféle alakú madár és a kakas sem.

A csúcsi mestereknek is megvolt a megkülönböztető nevük, őket *fehédényösöknek, porcelányosoknak* hívták. A termékeik alapszíne fehér volt, a díszítményeké pedig kék. Ezeket írókázták. A motívumok lehetnek leveles ágak, madarak, stilizált virágok, sakktáblaszerű geometrikus elemek. Ez a legkésőbbi stílus, amely a városban kialakult. Formaviláguk nagyon változatos, a tálakon, tányérokon kívül készítették szenteltvíztartókat, butellákat, kancsót, köcsögöt, bödönt, tintatartót, szép varrókosárkákat.

A XX. század fordulója már a vásárhelyi tálasság hanyatlásának kezdete. Látva és érezve ezt, az itt élő művészek – Endre Béla, Tornyai János, Rubleczy Géza, Weisz Mihály, Kallós Ede, Smurák József, Pásztor János – létrehozták a Művészek Majolika és Agyagipari Telepét, amely 1912. május elsejével megkezdte a termelést.

A Majolikatelep történetét – a gyár fennállásának 60. évfordulójára rendezett kiállítás katalógusának bevezetőjében – Kajári Gyula festőművész írta meg, majd Nagy Vera, a Tornyai János Múzeum néprajzkutatója tette ezt teljessé a 2012-ben kiadott *A Hódmezővásárhelyi Majolikatelep* című könyvében.

A Majolika kisebb-nagyobb megalkotásokkal 2008-ig működött. Óriási jelentőséggel bírt, bizonyos értelemben ápolta a régi hagyományokat, de elsősorban az iparművészeti kerámia országos és nemzetközi híru központjává vált.

Mindig dolgoztak a városban olyan alkotók, akik a múlt formavilágát és díszítményeit felhasználva, de mégis egyéni stílust kialakítva folytatták a vásárhelyi hagyományokat.

Ezek közé tartozik a híres Mónus család, melynek tagjaiból Ilona és János *népi iparművész* címet kapott, Sándor és Ferenc pedig *A Népművészet Mestere* lett.

Mónus Sándor (1909–1996) többnyire a csúcsi városrész jellegzetes formavilágát alkalmazta edényein. Díszítványérjain a fehérén és kéken kívül használt barna, okkersárga és zöld színű mázakat is, ezeket karcolt virág-és madármotívumok díszítik.

Mónus Ferenc (1931–1999) szintén a vásárhelyi hagyományokat követte, de egyéni stílusa azonnal felismerhető.

Fennálló edényei az újvárosi stílust idézik, de használta a csúcsi színvilágot is. Feleségével, Erdei Irénnel együtt dolgozott, ő írókázta a kék-zöld színű virágokat, madarakat. 1998-ban a városházán állandó életmű-kiállítást rendeztek a munkáiból.

A vásárhelyi mesterség életben tartásában hatalmas szerepe van Vékony Sándor (1913–2000) munkásságának, aki szintén *A Népművészet Mestere* kitüntető cím birtokosa volt. Minden edényformát megkorongozott, amely a XIX. századi mesterektől fennmaradt. Legszebb darabjai a tipikus csúcsi for-

Vásárhelyi edények egy csoportja Vékony Sándor és Mónus Ferenc munkáiból (Ormos Zsuzsanna felvétele)

mák, de a fehér és kék színek mellett kevés vörös, barna, és zöld színt is használt. Finom lazúrozással vitte föl ezeket a tárgyakra. Minden városrész jellemzőit ismerte, alkalmazta, ebből alakította ki egyéni stílusát. Rákóczi utcai műhelyében múzeumot rendeztek be, emléket állítva a csúcsi talasoknak is. Nagy Vera önálló kötetben ismerteti, méltatja Vékony Sándor munkásságát.

Ma is dolgoznak Hódmezővásárhelyen fazekasok. Számuk ugyan kevés, de munkásságuk jelentős.

A Bálint Kerámia fiatal korongosa, Tóth Benedek és a *népi iparművész* címet elnyerő Nagybata Márta folytatói a hagyományoknak. Forró István és felesége, Ágoston Mária is az elmúlt századok forma- és díszítményvilágát népszerűsítik. A mai fazekasszakmának talán egyik leginkább figyelemre méltó alakja Szénási János, aki *A Népművészet Mestere*. Mindhárom városrész jellemzőit tudja és készíti, utóbbi időben a tabáni és az újbátori stílus felé fordult a figyelme. Hagyományos módon dolgozik, edényei korongozottak, motívumai elsősorban írókázottak. Ambrus Sándornak, aki szintén meghatározó egyénisége a szakmának, a Lánc utcán lévő bemutató-terme pedig bepillantást enged a vásárhelyi fazekasság jelenébe.

Minden mesterember, aki tiszteli, őrzi, védi és folytatja ezt a felbecsülhetetlen értéket, elmondhatja magáról, amit Mónus Ferenc mondott egyszer:

„Fazekas vagyok, nem keramikus, mert a fazekas fogalma a korongnál kezdődik, és a korongnál végződik.”

Ormos Zsuzsanna

Irodalom. *Kresz Mária:* Évszámok vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban. In Kiss Lajos-emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. 295–315.; *Nagy Vera:* Vékony Sándor. Hódmezővásárhely, 1987; *Csupor István–Csuporné Angyal Zsuzsa:* Fazekaskönyv. Budapest, 1998. 150–152.; *Domanovszky György:* A magyar nép díszítőművészete. Budapest, 1981. 192–197.

A szőlővédőszentek ünnepei Csongrád megyében

A szőlővédőszentek többsége nincs szorosabb kapcsolatban a szőlő- és bortermeléssel, ünnepük azonban egybeesik valamelyik fontosabb munkaalkalommal, vagy a növényre káros időjárási tényezővel. Éppen ezért válhattak egy-egy kritikus időszakban a szőlő-, illetve bortermés védelmezőivé. Lehetnek időjárási (pl. Orbán, Donát) vagy a termés–munka–szüretidő patrónusai (pl. Márton), de vannak olyanok is, akiknek a kultusza egy adott helyen valamilyen természeti csapás következtében alakult ki.

Az 1990-es évek elejétől Magyarország szőlő- és bortermelő régióiban, településein sokszínű ünneplési gyakorlat formálódott ki, amely gyakran különböző típusú szőlészeti-borászati egyesületek, adott szőlőhegyen gazdálkodó birtokos közösségek vagy borlovagrendek tevékenységéhez kapcsolódik. A szőlőhöz és a borhoz kötődő rítusok napjainkban Szent Vince-naptól, azaz január 22-étől Szent János-napig, vagyis december 27-éig terjedően szinte behálózzák az egész évet, amelyeknek egy része az adott térségben korábban létező tradíciók újjáélesztéseként szerveződött meg, míg mások teljes mértékben előzmény nélkülieknek tekinthetők.

A rendszerváltást követően önálló szőlőtermő területté váló Csongrádi Borvidéken is hasonló törekvések bontakoztak ki, amelyek főként a Szent Vince Borrend tevékenységéhez kötődnek szorosan. Az 1990-ben létrejött borlovagrend a hivatalosan bejegyzett egyesületek közé tartozik, amelynek a működését a civil szervezetekre vonatkozó mindenkorai jogszabályok határozzák meg. Csongrád megyében a szőlővédőszentek kultuszának és az alakjuk köré szerveződő rítusoknak kitüntetett szerep jut, jóllehet a közösségek a korábbi tradíciókat jelentős mértékben átformálhatták, átalakíthatták.

A Szent Vince Borrend január végén, évente megrendezett ünnepe tudatos hagyományalkotás révén formálódott az elmúlt évtizedben, amelynek három fő mozzanata a termésjósásra alapozott vesszővágás, az új tagok felavatása és a Csongrád megyei bortermelők kóstolóval egybekötött bemutatkozása. 1996 óta a Vince-napnak az Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark biztosít helyet, ami a résztvevők számára jelentős mértékű növekedését vonta maga után. A borkóstoló mellett vonzerővel bír a Feszty-körkép megtekintése, ugyanakkor az emlékpark lehetőséget kínál a nagyszámú érdeklődő befogadására is. A vessző levágásának cselekménye és az ezzel szorosan összekapcsolódó termésjósolás rituális formában jelzi a borrend tagságának életében a szőlő és a bor meghatározó szerepét. A szegedi ta-